

УДК 343.195.6

ОБҐРУНТОВАНИСТЬ ДЕЯКИХ ПІДСУМКОВИХ РІШЕНЬ СУДУ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ

Христина ТАЙЛІЄВА,
здобувач кафедри кримінального процесу
Донецького юридичного інституту МВС України

SUMMARY

In the article the complex of the questions connected with ensuring validity of such total judgments of the first instance as the termination of criminal proceedings and production concerning the legal entity is investigated, application of coercive measures of medical character or refusal in it, application of coercive measures of educational character or refusal in it. It is established that validity of the final judgment depends on a form of judicial review, a type of criminal proceedings and a type of the judgment. It is a necessary element of the principle of legality of criminal proceedings in general, and the rights for fair judicial review, in particular. Further development of regulations on ensuring validity of total judgments of the first instance it is recognized as the perspective direction of development of science of criminal trial and the criminal procedural legislation.

Key words: preparatory production, judicial review, judgments, validity of judgments, termination of criminal proceedings and production concerning the legal entity, application of coercive measures of medical character or refusal in it, application of coercive measures of educational character or refusal in it.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено комплекс питань, пов'язаних із забезпеченням обґрунтованості таких підсумкових рішень суду першої інстанції, ухвалених ним за результатами судового розгляду, як закриття кримінального провадження та провадження щодо юридичної особи, застосування примусових заходів медичного характеру або відмова в цьому, застосування примусових заходів виховного характеру або відмова в цьому. Встановлено, що обґрунтованість підсумкового судового рішення залежить від форми судового розгляду, виду кримінального провадження та виду самого судового рішення. Вона є необхідним елементом засади законності кримінального провадження загалом та права на справедливий судовий розгляд зокрема. Подальша розробка положень щодо забезпечення обґрунтованості підсумкових рішень суду першої інстанції визнається перспективним напрямом розвитку науки кримінального процесу та кримінального процесуального законодавства.

Ключові слова: підготовче провадження, судовий розгляд, судові рішення, обґрунтованість судових рішень, закриття кримінального провадження та провадження щодо юридичної особи, застосування примусових заходів медичного характеру або відмова в цьому, застосування примусових заходів виховного характеру або відмова в цьому.

Постановка проблеми. Насамперед варто зазначити, що виконання як загальних завдань кримінального провадження, передбачених ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), так і безпосередніх завдань кожної з його стадій, у тому числі стадії судового розгляду, прямо залежить від обґрунтованості кримінальних процесуальних рішень, які приймаються й реалізуються на кожному етапі кримінального провадження. Як відомо, усі кримінальні процесуальні рішення мають бути обґрунтованими. Це універсальна вимога, що стосується всіх рішень, що приймаються уповноваженими суб'єктами як у досудовому, так і в судовому кримінальному провадженні.

Обґрунтованість судових рішень у кримінальному провадженні – це одна з найбільш важливих проблем сучасного кримінального процесуального права та практики його застосування. За даними судової статистики у вітчизняній судовій практиці щодо фактів ухвалення незаконних, необґрунтованих, невмотивованих і несправедливих судових рішень у 2014 році апеляційними судами скасовано судові рішення щодо 34,3% осіб (у 2013 році – щодо 35,9% осіб), а змінено – щодо 10,5% осіб [1]. Протягом 2014 року Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ скасовано й змінено вироки щодо 1,6 тис. осіб (або 36,4% загальної кількості переглянутих вироків), з яких скасовано щодо 1,2 тис. осіб (27,9%).

У 2014 році в касаційному порядку скасовано вироки місцевих загальних судів щодо 1,2 тис. осіб, що на 12,6% менше порівняно з аналогічним періодом минулого року (або 28,6% загальної кількості переглянутих вироків судів першої інстанції); з них із направленням на нове розслідування – щодо 26 осіб, з направленням справи на новий розгляд у суді першої інстанції – щодо 342 осіб, на новий розгляд у суді апеляційної інстанції – щодо 648 осіб [2]. Упродовж I півріччя 2015 року в апеляційному порядку судові рішення скасовано щодо 34,4% осіб (у I півріччі 2014 року – щодо 35,4% осіб), а змінено – щодо 9,8% осіб; питома вага кількості осіб, щодо яких вироки місцевих загальних судів скасовано, становить 32,8% осіб, щодо яких вироки переглянуто в апеляційному порядку [3].

Наведені дані свідчать про наявність низки проблем, що існують під час ухвалення судових рішень, зокрема таких, якими завершується судовий розгляд. Водночас, за справедливим твердженням І.І. Котубея, правосуддя – це одна з найважливіших функцій правової держави. Від його ефективності залежить реалізація права, відповідно, і здійснення державної політики, вираженої в законі [4, с. 112]. До того ж обґрунтованість підсумкових рішень суду, зокрема першої інстанції, залежить від низки обставин, які мають враховуватись як під час ухвалення цих рішень, так і під час їх перевірки вищою судовою інстанцією. Так, обґрунтованість підсумкового судового рішення залежатиме

від форми судового розгляду (наприклад, судового розгляду в загальному порядку, судового розгляду в особливому порядку), виду кримінального провадження (наприклад, кримінального провадження на підставі угод, кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру), виду самого судового рішення (наприклад, обвинувального вироку, виправдувального вироку, ухвали про закриття кримінального провадження тощо).

У зв'язку із цим аналіз питань обґрунтування окремих підсумкових рішень суду першої інстанції набуває особливої актуальності, має наукове та практичне значення.

Стан дослідження проблеми. Вивченню теорії й практики ухвалення судових рішень, забезпечення їх правових властивостей, у тому числі обґрунтованості, на різних етапах розвитку кримінальної процесуальної науки тією чи іншою мірою були присвячені праці В.Б. Алексєєва, М.І. Бажанова, Н.Р. Бобечка, В.П. Бойка, Н.В. Глинської, М.М. Гродзинського, Ю.М. Грошевого, М.М. Гультай, Д.О. Захарова, В.С. Зеленецького, О.В. Капліної, О.С. Кашки, З.Ф. Ковріги, І.І. Когутича, І.І. Котубея, О.Ю. Костюченко, Е.Ф. Куцовой, П.А. Лупинської, В.Т. Маляренка, В.Т. Нора, П.Ф. Пашкевича, І.Д. Перлова, М.С. Строговича, О.М. Толочко, П.С. Елькінд, О.Г. Яновської та інших авторів. Водночас більшість робіт цих учених присвячено вироку як акту правосуддя, основному судовому рішення, ухваленому за результатами судового розгляду.

У 1967 році вперше в науці кримінального процесу М.І. Бажанов висловив та аргументував ідею, що вимоги обґрунтованості має відповідати будь-яке кримінальне процесуальне рішення, а не лише найбільш важливі з них. Надалі цю ідею було підтримано Н.В. Глинською, А.Я. Дубинським, В.С. Зеленецьким, Ю.В. Манаєвим, О.Р. Михайленком, В.І. Чорнобуком, С.Ф. Шуміліним та іншими вченими. Вказується, що обґрунтованість процесуального акту – це результат певного спеціального процесу, який іменується обґрунтуванням кримінальних процесуальних рішень. Тому для обґрунтування конкретного рішення необхідним є доброякісне здійснення самого цього процесу [5, с. 8–9].

Таким чином, обрана для дослідження тема в частині її спеціальної проблематики ще не отримала достатнього висвітлення у вітчизняній науці кримінального процесуального права, особливо після прийняття чинного КПК України.

Метою статті є вивчення питань забезпечення обґрунтованості деяких підсумкових рішень суду першої інстанції, ухвалених за результатами судового розгляду, формулювання на цій основі висновків і рекомендацій щодо належної та ефективної практики застосування кримінального процесуального закону із цих питань.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 369 КПК України судові рішення, у якому суд вирішує обвинувачення по суті, викладається у формі вироку, а судові рішення, у якому суд вирішує інші питання, викладається у формі ухвали. У свою чергу ст. 373 КПК України визначає два основні види вироку: обвинувальний та виправдувальний.

Аналіз відповідних норм КПК України показує, що суд першої інстанції, крім вироку, може ухвалити такі підсумкові рішення: про закриття кримінального провадження та провадження щодо юридичної особи (ч. 2 ст. 284 КПК України), про застосування примусових заходів виховного характеру або відмову в цьому (ч. 3 ст. 497, ст. 501 КПК

України), про застосування примусових заходів медичного характеру або відмову в цьому (ст. 513 КПК України).

Як уже було зазначено, обґрунтованість окремих рішень залежить також від конкретного виду судового рішення, має свій зміст та обсяг, а тому питання обґрунтованості доцільно розглянути щодо кожного з названих видів підсумкових судових рішень.

1. **Закриття кримінального провадження та провадження щодо юридичної особи.** Кримінальне провадження може бути закрито як у підготовчому провадженні (п. 2 ч. 3 ст. 314 КПК України), так і безпосередньо під час судового розгляду. Зазвичай підстави для прийняття такого рішення судом першої інстанції на цих двох етапах кримінального провадження співпадають.

Як відомо, відповідно до ч. 3 ст. 370 КПК України обґрунтованим є рішення, ухвалене судом на підставі об'єктивно з'ясованих обставин, які підтверджуються доказами, дослідженими під час судового розгляду й оціненими судом відповідно до ст. 94 КПК України.

Отже, щоб рішення про закриття кримінального провадження було обґрунтованим, суд має всебічно, повно й об'єктивно дослідити обставини справи, докази, зібрані в справі, та оцінити їх згідно з вимогами ст. 94 КПК України. При цьому зазначимо, що в підготовчому провадженні суд певною мірою обмежується в дослідженні всіх обставин і доказів, що обумовлюється особливим призначенням цієї стадії та її спрямуванням на вирішення особливих завдань (зокрема, не пов'язаних із встановленням наявності чи відсутності вини особи у вчиненні кримінального правопорушення, що є завданням стадії судового розгляду).

Обґрунтованість закриття кримінального провадження прямо залежить від правильного вибору підстави прийняття цього рішення (такі підстави можуть бути реабілітуючими й нереабілітуючими, матеріально-правовими та процесуальними тощо). Так, закриття кримінального провадження у зв'язку зі смертю обвинуваченого, звільненням особи від кримінальної відповідальності є рішеннями, що констатують не факт визнання особи винною у вчиненні кримінального правопорушення, а факт настання певних обставин, вказаних у законі, які є підставою для відмови від кримінального переслідування й обвинувачення особи.

Відповідно, обґрунтованість рішення про закриття кримінального провадження за нереабілітуючими підставами означає наявність сукупності доказів, достатніх, з одного боку, для висновку про вчинення кримінального правопорушення саме цією особою, а з іншого – для висновку про наявність обставин, з якими закон пов'язує можливість чи необхідність припинення цього кримінального провадження.

Обґрунтованість рішення про закриття кримінального провадження за реабілітуючими підставами також обумовлюється сукупністю відповідних доказів, що підтверджують невинуватість особи. У цьому обґрунтованість закриття кримінального провадження за реабілітуючими обставинами співпадає з обґрунтованістю виправдувального вироку, однак вони не є ідентичними. Обґрунтованість виправдувального вироку фактично передбачає як встановлену невинуватість обвинуваченого, так і невстановлену винуватість. Натомість обґрунтованість закриття кримінального провадження за реабілітуючими підставами передбачає лише встановлену невинуватість особи.

Так, відмова прокурора від підтримання державного обвинувачення має роз'яснюватись ним у контексті своєї фактичної основи (відсутність події кримінального право-

порушення, відсутність у діянні обвинуваченого складу кримінального правопорушення, відсутність достатніх доказів для доведення винуватості обвинуваченого). Адже в інших ситуаціях такі обставини виступають підставами для ухвалення судом виправдувального вироку (ч. 1 ст. 373 КПК України). Отже, сама по собі відмова прокурора від підтримання державного обвинувачення, як і прийняття судом відповідного рішення, може здійснюватись лише після завершення дослідження всіх обставин, що мають значення для кримінального провадження, та з'ясування думки сторін із цього приводу.

2. *Застосування примусових заходів медичного характеру або відмова в цьому.* Відповідно до ч. 1 ст. 503 КПК України примусові заходи медичного характеру як заходи кримінально-правового впливу застосовуються за наявності достатніх підстав до таких осіб: 1) які вчинили суспільно небезпечне діяння, передбачене законом України про кримінальну відповідальність, у стані неосудності; 2) які вчинили кримінальне правопорушення в стані осудності, проте захворіли на психічну хворобу до постановлення вироку.

Обґрунтованість рішення суду про застосування примусових заходів медичного характеру передбачає доведеність достатніми доказами низки обставин, що входять до предмета доказування в цій категорії кримінальних проваджень (ст. 505 КПК України). Зокрема, має бути встановлено (доведено) такі факти: а) факт вчинення кримінального правопорушення або суспільно небезпечного діяння; б) факт вчинення цього діяння саме особою, щодо якої вирішується питання про застосування примусових заходів медичного характеру; в) факт вчинення діяння в стані неосудності або захворювання особи на психічну хворобу після вчинення діяння до постановлення вироку, що виключає застосування покарання. Крім того, обґрунтованість цього рішення передбачає також встановлення факту, що психічний стан особи є небезпечним як для неї самої, так і для інших осіб, робить можливим спричинення іншої істотної шкоди цієї особою (п. 5 ч. 1 ст. 505 КПК України). І хоча висновок суду щодо існування такої обставини носить імовірний характер, ґрунтуватися він має на встановлених і підтверджених доказами обставинах (зокрема, характері й перебігу захворювання, вчиненні чи спробі вчинення особою певних дій тощо).

Лише сукупність вказаних обставин, їх доведеність достатньою сукупністю доказів, оцінених судом відповідно до ст. 94 КПК України, робить рішення про застосування примусових заходів медичного характеру обґрунтованим.

Обґрунтованість рішення про відмову в застосуванні примусових заходів медичного характеру передбачає наявність достатніх підстав вважати, що особа, вчинення якою конкретного діяння є доведеним, за характером захворювання не становить суспільної небезпеки.

3. *Застосування примусових заходів виховного характеру або відмова в цьому.* Відповідно до ст. 497 КПК України можливість виправлення неповнолітнього, який обвинувачується вперше у вчиненні кримінального проступку, злочину невеликої тяжкості або необережного злочину середньої тяжкості, без застосування кримінального покарання може стати підставою для прийняття судом рішення про застосування до неповнолітнього обвинуваченого приму-

сових заходів виховного характеру, передбачених законом України про кримінальну відповідальність.

У разі ж здійснення кримінального провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру, передбачених українським законодавством про кримінальну відповідальність за вчинення особою, яка досягла 11-річного віку та до досягнення нею віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого КПК України, суд зобов'язаний вирішити питання про застосування примусових заходів виховного характеру до такої особи (ст. ст. 498, 501 КПК України).

При цьому в основі рішення суду про застосування примусових заходів виховного характеру мають лежати не реабілітуючі підстави закриття кримінального провадження. Відповідно, обґрунтованість рішення про застосування примусових заходів виховного характеру передбачає доведеність того, що кримінальне правопорушення чи суспільно небезпечне діяння було вчинено, до того ж саме тією особою, щодо якої вирішується питання про застосування примусових заходів виховного характеру. Це рішення не передбачає встановлення винуватості особи, оскільки визнання винним у вчиненні кримінального правопорушення можливе лише за вироком суду (ч. 1 ст. 17 КПК України). Крім того, у разі вирішення цього питання щодо неповнолітнього обвинуваченого суд має встановити достатні підстави для висновку про те, що виправлення неповнолітнього можливе без застосування кримінального покарання.

Висновки. Таким чином, перспективним напрямом розвитку науки кримінального процесу та кримінального процесуального законодавства є подальша розробка положень щодо забезпечення обґрунтованості підсумкових рішень суду першої інстанції. Обґрунтованість цих рішень є необхідним елементом засади законності кримінального провадження загалом та права на справедливий судовий розгляд зокрема.

Список використаної літератури:

1. Аналіз даних судової статистики щодо розгляду справ і матеріалів місцевими загальними судами, апеляційними судами областей та міста Києва за 2014 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sc.gov.ua/ua/sudova_statistika.html.
2. Аналіз даних судової статистики щодо розгляду справ і матеріалів Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ у 2014 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sc.gov.ua/ua/sudova_statistika.html.
3. Аналіз даних судової статистики щодо розгляду справ і матеріалів місцевими загальними судами, апеляційними судами областей та міста Києва за I півріччя 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sc.gov.ua/ua/sudova_statistika.html.
4. Котубей І.І. Обґрунтованість вироку суду першої інстанції / І.І. Котубей // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2014. – Вип. 27. – Т. 3. – С. 112–115.
5. Зеленецький В.С. Теория и практика обоснования решений в уголовном процессе Украины / В.С. Зеленецкий, Н.В. Глинская. – Х. : Страйд, 2006. – 336 с.